

Audiovisual Translation and Accessibility: Addressing Challenging Questions

(TradAC, online konferencia, 2021. február 26.)

Malaczkov Szilvia

E-mail: malaczkov.szilvia@uni-bge.hu

A 2021. február 26-án az online Zoom platformon megtartott, audiovizuális fordítással foglalkozó konferencia az olasz TradAC (Traduzione Audiovisiva e Accessibilità – Audiovizuális Fordítás és Akadálymentesítés) kutatóközpont megalakulását ünnepelte. Ez az első olasz, egyetemközi, audiovizuális fordítással és a média akadálymentesítésével foglalkozó kutatóközpont. Számos olasz egyetem neves oktatói fogtak össze, hogy ez a központ létrejöhhessen: Silvia Bruti (Pisai Egyetem), Elena di Giovanni (Macerata Egyetem), Maria Pavesi (Paviai Egyetem), Irene Ranzato (Római Sapienza Egyetem) és Serenella Zanotti (Roma Tre Egyetem). A kutatóközpont létrehozóinak és egyben a konferencia szervezőinek a célja egyrészt a minőségi kutatás elősegítése, másrészt egy olyan intézményesített szervezet létrehozása, amely hazai és nemzetközi fórumokon képviselni tudja az audiovizuális fordítás érdekeit. A TradAC kutatóközpont megalakítása nemcsak az olasz audiovizuális kutatás számára jelent mérföldkövet, hanem példát mutat remélhetően a jövőben létrejövő számos nemzeti és nemzetközi kezdeményezésnek is.

Az ünnepi konferencia szervezői öt neves előadót kértek fel, akik már jelentős eredményeket értek el az audiovizuális fordítás és akadálymentesítés területén, hogy egy-egy olyan kihívásról beszéljenek, amely jelenleg is foglalkoztatja őket, és jövőbeni kutatási irányokat jelöl ki. Az előadásokat kb. 300 fő követte online, akik olyan, már régóta a kutatások alapját képező fordítástudományi fogalmak újszerű vizsgálatáról hallhattak, mint a fordítók láthatósága, a befogadásközpontú kutatások, a professzionalizálódás formái, a média akadálymentesítése halláskárosultak vagy látássérültek számára vagy éppen a kreativitás megjelenése.

Carol O’Sullivan (Bristoli Egyetem) a filmfeliratozás múltjáról, jelenéről és jövőjéről beszélt, miközben azt mutatta be, hogy a feliratokat készítő fordítók mennyire „láthatóak” a filmgyártás során, mennyi elismerést kapnak, és ez hogyan jelenik meg a stáblistában. Az 1960-as években a filmfeliratok készítői ugyanúgy

hozzátartoztak a filmgyártás folyamatához, mint pl. a rendező, és nevük kiemelt helyen szerepelt a stáblistában (pl. Herman G. Weinberg, Mai Harris, Rose Sokol). A filmkritikák külön foglalkoztak a feliratozók munkájával: hogyan sikerült a szlenges kifejezéseket visszaadniuk, vagy éppen hogyan tették a szöveget befogadhatóvá (honosítás) az amerikai közönség számára.

A modern DVD kiadások nagy része azonban már nem említi meg a fordítók nevét. Manapság ráadásul sokan úgy jönnek ki a mozikból, hogy nem várják meg a stáblistán a feliratkészítő nevét, habár ez lenne a feliratozók álma (Jaivin 2005). A feliratkészítők neve a televíziós műsorokban sem jelenik meg. Aki a feliratozók munkáját akarja kutatni manapság, annak nagyon nehéz dolga van. A fordítók legtöbbször titoktartási megállapodásokat írnak alá, amelyben vállalják, hogy nem beszélnek a filmről, így ők nem tudják megosztani a tapasztalataikat az egyetemi kutatókkal.

O'Sullivan felteszi a kérdést Foucault (1969) elmélete alapján, hogy vajon a feliratozók betöltenek-e szerzői funkciót. Sokan kutatják a feliratokat, de vajon a feliratozók identitását hogyan lehetne kutatni, többet megtudni róluk? Ahogy Venuti (2019: 140–141) legújabb művében írja:

Azt gondolhatnánk, hogy a feliratozók [...] alapvetően értelmezési folyamatnak tekintik a munkájukat, amely így értelemszerűen módosítja a forrásnyelvi szöveget. [...] Azonban az a kevés létező beszámoló a feliratozók saját munkájáról – függetlenül attól, hogy munka közben tanulták-e a feliratozást, vagy fordítóképző intézményben –, nem csak hogy nem reflektál erre, de még kritikát se fogalmaz meg, ami azt mutatja, hogy a feliratozók nem merik megkérdőjelezni a jelenlegi feliratozási konvenciókat.¹ (saját fordítás)

O'Sullivan biztatja a feliratozókat, hogy osszák meg tapasztalataikat a kutatókkal. Felhívja a figyelmet arra, hogy fontos lenne interjúkat készíteni a fordítók és szakmai együttműködések létrehozni kutatók és fordítók között. Fontosnak tartja még a feliratozókkal és munkájukkal foglalkozó Wikipédia-bejegyzések számának növelését. Fő célja, hogy ösztönözze a szakma (a feliratozók) nézőpontjának bemutatását is a kutatói nézőpontok mellett.

A konferencia-hozzászólások során felmerült az az igény is, hogy a lektorok neve is jelenjen meg az adott film alkotói között a stáblistában, hiszen számos esetben a lektorok jelentős változtatást végeznek a feliratokon.

Marie-Noëlle Guillot (East Anglia Egyetem) a feliratozást az interkulturális közvetítés és a kultúráközi pragmatika irányából vizsgálta. Ebben a témában 2019-

¹ „One might think that subtitlers ... come to regard their work as fundamentally an interpretive act that fundamentally transforms the source material. ... Regardless of whether they learned subtitling on the job or studied it in a translator training programme, their rare accounts of their work remain not only unreflective but uncritical, showing an unwillingness to question current subtitling conventions.” (Venuti 2019: 140–141)

ben jelent meg a Maria Pavesivel és Louisa Desillával közösen szerkesztett legújabb kiadványuk, a *Multilingua* folyóirat különszáma. Recepcióelméleti, de nem szorosan pszicholingvisztikai szempontú megközelítésének két fő terminusa „a forrásanyag jelentése” (meaning-making) és „a közönség értelmezése” (sense-making).

Előadásában rámutatott, hogy ha a külföldi filmek díjat nyernek, akkor keveszer esik szó azokról a fordítókról, akik a filmet elérhetővé tették az adott idegen nyelvet nem beszélők számára. A kérdés többek között az, hogy a feliratnak és a szinkronnak mennyiben van önmagában expresszív, azaz kifejező ereje, és mennyire képesek kreatívan hozzájárulni a filmhez, azaz hozzájárulni a film eredeti jelentéséhez, vagy befolyásolni az értelmezési lehetőségeket. Guillot szerint az audiovizuális fordítás a kultúraközi írástudás és az interkulturális közvetítés fontos eszköze.

Példaként hozta fel a Kuttyák szigete (Isle of Dogs, rendező: Wes Anderson) című, 2018-ban bemutatott animációs filmet, melyben az interlingvális feliratok és a szinkronizált részek is a történet szerves részét képezik. A filmben egyes karakterek angolul, mások japánul szólalnak meg, és a nézők nyelvi és kulturális háttérétől függően más-más értelmezést nyer a film. Egyes japán nézőknek a filmről egy japán népmesei hős jutott eszükbe, aki a démonok szigetén egy kutya-falka segítségével harcol a gonosszal. Néhány angol nézőnek viszont a londoni Isle of Dogs városrész jutott az eszébe vagy éppen az, hogy a cím rímel az 'I love dogs' mondatra. A film alapjában angol nyelvű közönségnek készült és a japán közönség számára készített, szinkronizált változatban az eredetileg japánul beszélő karakterek, valamint az eredetileg angolul beszélő karakterek is japánul szólalnak meg, ami a film jelentésrétegeit lényegesen megváltoztatja.

Guillot szerint a feliratozás és a szinkron az eredeti dialógusokkal, valamint az egész filmes kontextussal együtt különleges feldolgozási feltételeket teremt a közönség számára, melyben a kultúraközi és az interkulturális elemek összjátéka figyelhető meg. Az interlingvális fordítás a kultúraközi kommunikáción alapszik, de az interkulturális elemek ugyanolyan fontosak, mivel a befogadó saját nyelvi, kulturális és szociolingvisztikai háttérrel rendelkezik.

Jorge Díaz Cintas (University College London) előadása a jelenlegi audiovizuális fordítói piac jellemzőit mutatta be, felhívva a figyelmet a hitelességválságra és a képzettséghiányra (talent crunch), amelyekre megpróbálnak megoldást találni. Aline Remaellel közös legújabb könyvük idén, 2021-ben jelent meg a Routledge kiadó gondozásában *Subtitling: Concepts and Practices* [Feliratozás: Elmélet és gyakorlat] címmel. A feliratozás oktatása már az 1980-as években elindult, de az 1990-es években került be a felsőoktatásba mint szisztematikus képzés. Jelenleg viszont ott tartunk, hogy nincs elég feliratozó, vagy éppen nem megfelelő a szak tudásuk. Ennek megoldására hozták létre idén a The Pool – AVT Professionals [A Csapat – Hivatásos audiovizuális fordítók] kezdeményezést, mely a hivatásos fordítók számára létrehozott új szaknévsor (<https://the-pool.com/>). Ez a névsor lehetőséget nyújt arra, hogy a nyelvi közvetítéssel foglalkozó cégek és egyéni megbízók hivatásos, megfelelően képzett és az adott nyelvpárban jártas audiovizuális

fordítókat találjanak a fordítás különböző területeire. Ez lehetővé teszi a hatékony kommunikációt a hivatásos fordítók és az iparági érintettek között.

Ehhez a kezdeményezéshez kapcsolódik az EGA projekt (Entertainment Globalisation Association), mely 2020 végén indult el, és amelynek vezetője a Netflix egyik korábbi igazgatója, Chris Fetner lett. A Netflix indította el 2017-ben a Hermes programot, melynek célja azt volt, hogy felmérje a hivatásos feliratozók szak tudását egy teszt segítségével. Az eredmény kiábrándító volt, mert a jelentkezőknek csak 10%-a vette sikeresen az akadályt. Ez a program is bizonyította, mekkora kihívást jelent megtalálni a megfelelő embert a megfelelő munkára, aki a megfelelő minőséget tudja nyújtani. Az EGA célja, hogy folyamatos kutatásokkal adatokat szolgáltatson a szórakoztatóipar mint globális iparág és így a streaming-szolgáltatók számára a lokalizáció hatásáról. Számos egyetemmel, kutatóintézetrel, iparági csoporttal és az érintettek széles körével dolgoznak együtt, hogy megtalálják azokat a lehetőségeket, amelyek segítségével még jobb szolgáltatást tudnak nyújtani a globális közönség számára. Céljuk, hogy a világ vezető adatszolgáltató intézményévé váljanak a szektor számára.

Díaz Cintas szerint szükség van arra is, hogy a feliratozók szakmai tudásukról megfelelő minősítést is kapjanak. Ilyen minősítési rendszerek már számos országban léteznek a fordítók számára: az amerikai ATA (American Translators Association) vizsga, az Egyesült Királyságban a CIoL (Chartered Institute of Linguists) fordítói diploma vagy az ITI (Institute of Translation and Interpreting) tagság, az Európai Unióban az ECQA (European Certification & Qualification Association) hitelesítés, amely a képző intézmények számára nyújt tanúsítványt. Az audiovizuális fordítók számára most tervezik bevezetni az AVT Pro minősítést (AVT Pro Certification), mely elismeri, hogy a lokalizáció területén az adott audiovizuális fordító rendelkezik a megfelelő kompetenciákkal, és munkája megfelel a minőségi elvárásoknak. A jelentkezők három minősítővizsga közül választhatnak: feliratozás (subtitling), feliratozás siketek és nagyothallók számára (captioning) és felirat-időzítés (spotting).

Az előadáshoz hozzászólók egyrészt támogatták a kezdeményezést, mivel ez garantálná a feliratok minőségét, másrészt viszont felvetődtek olyan gondolatok, hogy a minősítőbizonyítványokat adott időtartamra lenne érdemes kiadni, hiszen az audiovizuális anyagok és így az audiovizuális fordítás is folyamatosan változik.

Aline Remael (Antwerpeni Egyetem) a színházak nyelvi akadálymentesítéséről (theatre accessibility) tartott előadást. Szerinte az élő események jelentik az új kihívást a fordítók számára. Remael szerint minden audiovizuális fordítás a gyakorlaton alapult kezdetben, amelyből általánosan elfogadott fordítási irányelvek alakultak ki. Az audionarráció esetében viszont ez egy körkörös folyamat inkább, hiszen az élő események folyamatos változáson mennek keresztül, amelyek új kihívások elé állítják a narrátorokat. Példaként a Milo Rau által rendezett Lam Gods című előadást hozta fel (2018 Gent), mely teljes egészében van Eyck 15. századi genti oltárképén alapul, amely önmagában is hihetetlenül összetett. Az előadás során háromnyelvű audionarrációt használtak, és az audionarrációra általában jel-

lemző irányelvek itt nem működtek. Habár az univerzális irányelvekre szükség van, az irányelveknek sokkal rugalmasabbnak kellene lenniük, hogy mindenki a saját történeteként tudja interpretálni a látottakat. A kérdés az, hogy az audionarráció három fő területe – az univerzális irányelvek, az egyéni befogadói igények és a narrátor szabadsága – hogyan hozható összhangba. A jelenlegi kreatív technológiai megoldások és a kreatív emberi alkotás a média akadálymentesítésének új formáit hozhatja létre, vagy a már meglévő formákat új megvilágításba helyezheti. Most van itt az ideje, hogy a színházakban elkezdődjenek a kísérletezések.

A megoldás Remael szerint a kreatív (fél-) integrált vagy előadásközi akadálymentesítés (creative [semi-] integrated accessibility) lehet, amely fülúton van a művészi integrált akadálymentesítés (artistic integrated accessibility) és az előadáshű, utószerkesztett akadálymentesítés (faithful post-production accessibility) között.

A kreatív előadásközi akadálymentesítés főbb kritériumai a következők: bárki látogathatja a neki tetsző és az általa választott előadást; a művészi csapatnak magabiztosan kell a kreativitással élni, hogy a közönség minden tagjához szólni tudjanak; az audionarrátoroknak akadálymentesített előadást kell létrehozniuk, amely az adott előadás információkon alapuló értelmezését jelenti; a vezérszál nem az ekvivalencia vagy az univerzalitás kell hogy legyen, hanem a befogadás (inclusion), azaz az, hogy mindenki számára értelmezhető és megosztható élményt hozzanak létre.

Így az audionarrátor feladata, hogy a forrásanyagot (pl. az eredeti előadást) elemezze és interpretálja, kiemelve a releváns elemeket. Azonban egy multimodális forrásanyagban, pl. egy előadásban a vizuális, a verbális és az auditív elemek mind-mind jelentést hordozhatnak, így a rendezői szándék igen sokrétű lehet. Az audionarrátor fő célja, hogy megpróbálja értelmezni a multimodális üzenet küldőjének szándékát, és megtalálja ennek kapcsolatát a kontextussal. Az audionarrációknak azonban nem egy narratíván kell alapulnia, hanem élményt kell létrehoznia.

A konferencia-hozzászólások érintették azt a kérdést, hogy ez a kutatási terület hol helyezkedik el a fordítástudományi területen belül. A fordítás szűk értelmezésébe már nem tartozik bele, hiszen a kutatás távol állónak tűnik az alkalmazott nyelvészeti kutatástól.

Frederic Chaume (Jaume I Egyetem, Spanyolország) egy új terminust vezetne be az audiovizuális fordításba, mégpedig a kreatív audiovizuális fordítás (kreatív AVF) fogalmát (Creative Audiovisual Translation, CAT). A kreativitás mint elvárt követelmény egyre több audiovizuális fordítással kapcsolatos leírásban jelenik meg. Megtalálható például a Netflix szinkronizálási útmutatójában, amely alapján a kreatív döntéseket, a kreatív elemeket a feliratozóknak külön jelezniük kell. A spanyol HBO csatorna vezetője is elmondta, hogy feladatai közé tartozik a HBO összes szinkronizált tartalmának nyelvi, kreatív és technikai felügyelete. A „kreativitás” az audiovizuális fordítás egyik húzószava mostanában, és jelenti egyrészt azt a legjobb megoldást, melynek segítségével a forrásnyelvi jelentés megőrződik, másrészt pedig beletartoznak azok a lokalizációs problémákra adott, nem kanonizált megoldások is, amelyek a standard fordítási megoldásoktól eltérnek.

A kreatív AVF egyrészt megjelenhet a film gyártáselőkészítő és gyártási folyamatában: ezt hívjuk a média kreatív akadálymentesítésének (Creative Media Accessibility) (Romero-Fresco 2020). Másrészt, ha a film már elkészült, akkor megjelenhet az utószerkesztési fázisban is, így például a szinkron, a felirat és a hangalámondás során: ezt hívjuk kreatív médialokalizációnak (Creative Media Localisation). Mindkét megközelítéshez különböző megoldások és kreatív stratégiák tartoznak.

Vannak olyan kreatív fordítói megoldások, amelyeket a filmgyártás közben vagy után alkalmazva az audiovizuális termék új esztétikai és ötletgazdag tartalommal bővül. Ezt pedig nemcsak azáltal éri el, hogy az audiovizuális tartalom így már a közönség teljessége számára elérhető, hanem azáltal is, hogy szakít a kötelező fordítói láthatatlanság illúziójával. A filmkészítők és a fordítók közötti együttműködés, amely az akadálymentesített filmkészítés (Accessible Filmmaking, AFM) alapkövetelménye, professzionális kreatív megoldásokat eredményezhet.

Chaume számos példát hoz arra, hogy a kreativitás hogyan jelenhet meg az audiovizuális fordításban. Nyelvi kreativitásra és honosító megoldásokra volt például szükség a *Shrek* vagy a *Zootropolis* filmek fordításánál. Készülhetnek kreatív feliratok is, melyek eltérnek a hangzó szövegtől, mint például a Monthy Python társulat *Gyalog galopp* filmjének 2004-es DVD változatában. Kreatív feliratok jelenhetnek meg a Díaz Cintas által kiberfeliratozásnak nevezett megoldások között is, ahol a valódi feliratok mellett megtalálhatók a rajongói feliratok és a vicces feliratok is. A kreatív megoldások közé tartozik a multimodális kreativitás is, például a képek manipulálása: a Pixar cég az *Agymanók* című film japán közönség számára vetített változatában a brokkolit zöld kaliforniai paprikával helyettesítette, mivel a japán kultúrában az testesíti meg a gyerekek által nem kedvelt zöldséget. Léteznek ezenkívül mozgó feliratok, melyek a cselekményre utalnak (pl. maszszázfotelben ülő személy beszédét illusztrálva a feliratok is rezegnek); észrevehetetlen feliratok, melyek ugyanolyan betűtípussal íródnak, mint az eredeti képen lévő felirat; és egzotikus karakterekből álló feliratok is, amelyek a nem földi, érthetetlen nyelvet jelenítik meg.

Chaume szerint a kreatív AVF azokra a médialokalizációs és adaptációs gyakorlatokra utal, amelyek egyrészt mindenki számára nyelvi és kulturálisan is elérhető médiatartalmat nyújtanak. Másrészt azokra a megoldásokra is utal, amelyek önmagukban művészi és fantáziadúsak, valamint kreatívan hozzájárulnak az audiovizuális tartalomhoz, és ezáltal új élményt adnak a közönségnek. Végül pedig a kreatív AVF igazolja a fordító láthatóságát².

² „Creative Audiovisual Translation refers to those media localization and adaptation practices that, on the one hand, provide linguistic and cultural access to the media for all, on the other hand, claim to become an artistic, imaginative and creative contribution to the audiovisual text in its own right, so that they enhance or elicit a new experience in the audience and, finally, vindicate/claim/justify the translator’s or filmmaker’s visibility.” (Chaume 2021 TradAC conference)

A kreativitás természetesen nem új fogalom a fordítástudományban. Talán a fordítás önmagában is kreatív folyamatot feltételez, valamint a kreatív fordítás akár tekinthető a szó szerinti fordítás ellentétének is. Chaume szerint az újdonság a kreativitás fogalmának újszerű megközelítésében keresendő. Az ekvivalencia fogalmát szerinte félre kellene tenni, és a kreativitásra kellene törekednie minden résztvevőnek.

Összességében az ünnepi konferencia az audiovizuális kutatási lehetőségek széles tárházát mutatta be. Az előadásokat tartó, elismert audiovizuális kutatók célja az volt, hogy rávilágítsanak a jövő kutatási kihívásaira az audiovizuális fordítás területén. Az általuk megfogalmazott kutatási irányok – az audiovizuális fordítók láthatóságának kérdése, az ekvivalencia és a kreativitás dichotómiája, a recepcióelméleti kutatások, a professzionalizálódás formái vagy éppen az audiovizuális anyagok mindenki számára elérhetővé tétele nyelvi és (szocio)kulturális háttértől függetlenül – nem újkeletű fogalmak a fordítástudomány berkein belül. Az audiovizuális fordítás mint új fordítási mód azonban a régi fogalmakat új megvilágításba helyezi.

Irodalom

- Díaz Cintas, J., Remael, A. 2021. *Subtitling: Concepts and Practices*. London, New York: Routledge. <https://doi.org/10.4324/9781315674278>
- Foucault, M. 1969. What is an author? In: Faubion, J. D. (eds) 1998. *Aesthetics, method and epistemology*. New York: The New Press. 205–222.
- Jaivin, L. 2005. Tanks! Tanks! (You're most welcome). *The Age*, 31 December. <http://www.theage.com.au/news/film/tanks-tanks-youre-most-welcome/2005/12/29/1135732689892.html>. Letöltve: 2021. március 5.
- Romero-Fresco P. 2020. Accessible Filmmaking. In: Bogucki Ł., Deckert M. (eds) *The Palgrave Handbook of Audiovisual Translation and Media Accessibility*. Palgrave Studies in Translating and Interpreting. Cham: Palgrave Macmillan. https://doi.org/10.1007/978-3-030-42105-2_27
- Venuti, L. 2019. The Trouble with Subtitles. In: Venuti, L. (ed.) *Contra Instrumentalism. A Translation Polemic*. Lincoln: University of Nebraska Press. <https://doi.org/10.2307/j.ctvc62bf>